

ФОЛЬКЛОРНА ГЛИБИННІСТЬ ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Надія Черкес,

*кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри
українознавства Львівського національного медичного
університету імені Данила Галицького (м. Львів, Україна)*

*«В полях нуртують зоряні джерела,
Піду до них і зачерпну снаги,
Води живої принесу в оселю
Через незаймані сніги.
В житті до них вертаюся щомиті —
Зове мене прабатьківський поріг
І стежка тепла в споришевім цвіті —
Душі моєї оберіг».*
Юрій Синевір

*«Незнищенна шаблінність трави»
Культура є історичним надбанням,
стратегічним ресурсом, формою
існування і майбутнім нації»*
Юрій Ілленко «Криниця для спраглих»

*У статті подається аналіз літературної творчості Лесі
Українки з українським фольклором.*

Ключові слова: *український фольклор, Леся Українка,
українська література.*

*The article presents an analysis of Lesya Ukrainka 's literary work
with Ukrainian folklore.*

Key words: *Ukrainian folklore, Lesya Ukrainka, Ukrainian literature.*

Будь-яка нація витворюється на літературі та ідеології і, вочевидь, - літературою у першу чергу. Саме письменники та інтелектуальна еліта вагомо впливають на формування національної самовизначеності, окремоті та оригінальності на світовому історичному та культурноносному тлі. Оскільки питання національної пам'яті й національної самобутності тісно пов'язане зі становленням і розвитком різних напрямків мистецтва, то цілком зрозумілим є їх нерозривний зв'язок із

літературою і, звичайно, з майстерним поетичним словом. Певною мірою це можна пояснити особливим статусом поезії, її специфікою як різновиду художньої творчості. Неабияке значення тут мають художні тексти, в яких чітко простежуються риси національного характеру. По-особливому українські, із властивими тільки їм ідентифікаційними ознаками, поетичні твори Лесі Українки створюють неповторний мікросвіт «національного» стилю, здатного впливати на мислення і пошуки своєї «тожсамості» цілих поколінь українців. «Кожним словом, кожним променем думки, кожним болем своїм живе в душі нашого народу людина, що ім'я їй - Леся Українка... Звертаючись до цього феномена людської стійкості, можемо бачити, якою невичерпною силою може ставати в людині високість її помислів, значність життєвого ідеалу, безмір любові до свого народу», - відзначав ще півстоліття тому на урочистому ювілейному вечорі пам'яті у Києві, - вечорі, присвяченому 100-річчю від дня народження Лесі Українки, - корифей української літератури Олесь Гончар [5, с. 56]. Саме він, мандруючи Лесиними пам'ятними місцями, віднайшов на Волині і урочище Нечимне, де відбувається дія всесвітньовідомої драми-феєрії «Лісова пісня», і галявину, де стояла хата пасічника дядька Лева, і кадуб-криницю поблизу білого будиночка в Колодяжному, де жила Леся Українка. Ці місця - знакові для народу України.

Загалом український народ - це один із найстаріших народів Європи, зі своєю власною тисячолітньою історією поступу, із власними церковними інституціями і неоднозначною релігійністю, з багатющою різноплановою архітектурою, власною мелодичністю мови і власною, безперечно талановитою літературою. А. Вільсон у своєму дослідженні України навіть називає українців «неочікуваною нацією» [6, с. 366], які створили у 1991 році незалежну державу несподівано не тільки для Західної Європи, але й для цілого світу. І хоча довготривале перебування цієї багатостраждальної землі у складі чужих держав (Польщі, Австро-Угорщини, Російської імперії, а згодом — Радянської імперії) вплинуло на процеси державотворення та ускладнило для неї проблему з'ясування, хто є «чужим», а хто по-справжньому «рідним» і власним, проте живильними й цілющими для різних історичних перипетій завжди були народнопоетичні, фольклорні витоки. Ці джерела давали непереборну наснагу і творчості Лариси Петрівни Косач, чий по-дитячому наївний псевдонім став

глибоко символічним уособленням українськості. Шедевральні творіння: чи то чуттєві лірично-поетичні симфонії, чи складні філософсько-психологічні поеми, чи глибокодумна геніальна драматургія, чи новаторсько-неповторна художня проза, багатогранна літературно-критична спадщина, високохудожні поетичні переклади світової класики або ж неймовірно багатий епістолярій славної доньки України сягають своїми коренями найсокровеннішого - глибинних потужних течій народного розуму. Нелегкі роздуми над власним життям, моральні та фізичні випробування, опираючись на фольклорне підґрунття її мислення, сприяли духовному зростанню Лесі Українки, поступово окреслюючи цілісний образ сильної людини, здатної здолати будь-які труднощі.

Талановита українська жінка не раз відігравала значну роль в активному громадському житті, впливаючи своєю працею й талантом на хід історії. Вона не лише була доброю матір'ю і дружиною, вправною господинею в домі і мудрою порадицею-другом, але й дієво долучалася до справ громади. Сильна і мудра, багата і щедра, вкраїнська красуня віками самостійно вершила вагомі справи в часи, коли чоловіки гартували лицарську відвагу на Хортиці або захищали рідну вітчизну у військових баталіях і походах. Не затуркана, а незалежна українка завжди здатна була виявляти суспільну активність, мислячи значно ширшими, аніж родинні, категоріями та поняттями.

Мабуть, якраз тому для української жінки-мисткині літературна праця - це не порожня розвага у хвилини неробства, а якісно-плідне втручання в активне життя суспільства. Саме такою, небайдужою і вдумливою, є хвороблива дівчина з Волині - Лариса Петрівна Косач-Квітка.

Усе, чого б не торкалося письменницьке перо геніальної Лесі Українки, випромінювало неабияку силу духу, невичерпну віру і сподівання на щось неодмінно краще: на новий, осяяний світлими променями день після «тяжкої темноти» безсонної ночі, на свіжий подих уквітчаної мріями весни, на швидке пробудження нових надій. Тоді ніжний голос її поезії виводить мелодію золотої арфи: *«Якби оті проміння золоті / у струни чарами якими обернути, / я б з них зробила золотую арфу, – / в ній все було б ясне – і струни, й гуки / і кожна пісня, що на інших струнах / бринить, мов голос вітряної ночі, / бриніла б на моїй злотистій арф / тим співом, що лунає тільки в снах ...»* (Ритми П). Цей голос чистий та потужний, до півтону

виважений, без нотки найменшого фальшу. Бо живиться він глибинними порухами української душі - фольклорними багатствами, які дають силу вистояти на будь-яких життєвих перелогах і гордо «... злинути орлицею високо, / Геть понад кручі, у простор безмежний, / Вхопити з хмари ясну блискавицю, / Зірвати з зірки золотий вінець / І запалати світлом опівночі?» (To be or not to be?).

Розмаїття зразків усної народної творчості рідного Волинського краю - від коротких співанок, примівок, казок та оповідей, слуханих-переслуханих маленькою Лесею в дитинстві, до уважно записуваних вже в зрілому віці Ларисою разом із Климентом Квіткою легенд, розповідей чи пісень - стали міцним підмурівком багатогранної творчості чутливого таланту. І першим, у що вихлюпнувся цей безмір народної фантазії, стала неповторна «Лісова пісня». У листі до матері від 20 грудня 1911 року молода письменниця писала: «Мені здається, що я просто згадала наші ліси та затужила за ними. А то ще я й здавна тую Мавку «в умі держала», ще аж із того часу, як ти в Жабокричі мені щось про мавок розказувала, як ми ішли якимсь лісом з маленькими, але дуже рясними деревами. Потім я в Колодяжному в місячну ніч бігала самотою в ліс (ви того ніхто не знали) і там ждала, щоб мені привиділась Мавка. І над Нечімним вона мені мріла, як ми там ночували — пам'ятаєш - у дядька Лева скулинського. Видно, вже треба було мені її колись написати, а тепер чомусь прийшов «слухний час» - я й сама не збагну чому. Зачарував мене сей образ на весь вік» [3, т. X1, с. 365].

Про «Лісову пісню» писала Леся Українка і в листі до Агатангела Кримського від 14 жовтня 1911 року: «... Я не згадую лихом волинських лісів. Сього літа, згадавши про них, написала «драму-феєрію» на честь їм, і вона дала мені багато радощів, хоч я й відхорувала за неї (без сього вже не йде!) [3, т. 5, с. 32]. У різних жанрах Лесиної творчості виразно вимальовувалися образи українського фольклору, такі знані між простолюдом, такі омріяні й любовно виплекані ним - так що сприймаються вони і досі як народнопоетичні, пісенно-баладні, веселково-багаті, невіддільні від національної пам'яті України. Проте найяскравішим суцвіттям тут є якраз образна система «Лісової пісні» - феєрійної драми з фантастично-казковим сюжетом і численними сценічними ефектами. У ліричну канву «Лісової пісні» авторка майстерно вплітає міфічні і фольклорні образи, чарівничо-замріяні магичні дії та думки,

вміло порівнює природне і неземне, людське приземлене і окрилене високодуховне. У Лесі Українки оживають давні, добре зрозумілі і знані нею з дитинства фантазійно-незвичайні істоти - чарівні і чаруючі своєю дикою неповторністю. Серед них - довірлива зеленокоса лісова дівчина Мавка; зрадливо-бурхливий весняний потік «Той, що греблі рве»; гаряче-пристрасний вогняний красень Перелесник; ворожа до всього людського волелюбна Водяна Русалка; ніжна і вразлива Русалка Польова; меткий лісовий чортик Куць; мудрий і розсудливий дідусь Лісовик; владний і досвідчений хазяїн озера Водяник; його стрімкі й рухливі діти - Весняні струмки; стара добра Верба-матінка; маленькі болотяні вогники, душі потоплених нехрещених діток - Потерчата; невеличкі бліді й заморожені істоти, вічні супутники убогої людини - Злидні; дивовижної краси Польові Квіти; легенькі танцівниці Сніжинки; і, нарешті, філософське уособлення людського щастя - Доля. Усі ці істоти завжди жили в уявленнях людей, викликаючи, поруч із зачаєним острахом, щиру приязнь і повагу. Лише одна міфічна істота - смертельний сон, Марище на ймення «Той, що в скалі сидить» - наводила заціпенілий жах не тільки на сільських мешканців, але й на лісову «грумаду», адже з його чіпких обіймів ніхто не мав вороття ні у світ людей, ні до сонмища духів. Проте Леся Українка свою улюбленицю - лісову красуню Мавку - наділяє винятковою силою кохання, яка допомагає їй визволитися від Марища. Уся природа «Лісової пісні», вся система персонажів ретельно вимальована поетесою, - посправжньому ніжна і трепетно-жива, - така, якою її відчувала прадавня уява Полісся. Пристрасть і спокій, щастя і лихо, добро і зло, душевна піднесеність і сіра буденність, щире кохання і підступна ненависть, пам'ять поколінь і жорстоке забуття - усе це зійшлося у символічному поєдинку на сторінках драми. Відповідно до цієї полярності групуються і персонажі твору: позитивні, чисті та світлі з одного боку і підступні, сварливі, наскрізно фальшиві з іншого. Центральною фігурою добра є щира і безпосередня дитина лісу Мавка, чії думки такі ж наївно-прекрасні, як і вона: «... я не знаю / нічого ніжного, окрім берези, / за те ж її й сестрицею взиваю; / але вона занадто вже сумтна, / така бліда, похила та журлива, - / я часто плачу, дивлячись на неї. / От вільхи не люблю - вона шорстка. / Осика все мене чогось лякає; / вона й сама боїться - все тремтить. / Дуби поважні надто. Дика рожа / задирлива, так само й глід, і терен. / А ясень, клен і явір - гордовиті. /

Калина так хизується красою, / що байдуже їй до всього на світі... / ... Верба?.. Та що ж... в їй добре зимувати, / а літом... бач, вона така суха, / і все рипить, все згадує про зиму» - такий ретельний перелік лісових дерев, одухотворений щирою увагою Мавки, засвідчує незаперечну єдність із природою і самої Лесі Українки, багатогранної і гармонійної у її баченні навколишнього світу. Тому й не дивно, що в уста Мавки авторка вкладає символічні слова власного безсмертя: *«Ні! Я жива! Я буду вічно жити! / Я в серці маю те, що не вмирає»*.

Не тільки «Лісова пісня», але й уся творчість Лесі Українки просякнута фольклорним мелосом. Вона активно використовує народно-поетичні епітети: *дівчина молодая, чорнобривая, рученята білії, ненька кохана, руки дужі, нічка місячна, струни срібні, ясна зіронька, річка глибокая, барвінок-хрещатий, серце козацькее* та порівняння: *дівчинонька-рожа, дівчатонька як зіроньки, дівчина як калинонька, прозора вода, немов оксамит*.

Навіть у поемі «Роберт Брюс - король Шотландський» поетеса використовує порівняння її рідного краю: *« Ой то ж не сокіл-винозір / Злетів з гори в долину, - / То прилетів юнак Роберт / У рідную країну. / А в поемі-баладі «Русалка», написаній на фольклорній основі (сама поетка визначає її жанр*

як «поема в народному стилі»), дівчата співають зворушливу весільну пісню: «Ой, червона калинонька, / А біленький цвіт; / Ой чи не жаль тобі, Галю, / Молоденьких літ?..».

Наскрізь народним є поетичне слово Лесі Українки в поезіях «Місячна легенда», «Конвалія», «Віла-посестра», «Триптих», «Співець», «Сосна», «Зоряне небо» та в багатьох інших, де промовляють щирим голосом зорі, де небо ронить сльози, а «вічно смутная сосна» співає.

Активно вживає Леся Українка у своїй поезії нестягнені

прикметникові та займенникові форми (*тії чорні очі, тую пісню, щасливая пара, тее слово, тая сила, ворожії стріли,*

ніченьку сюю, ряснії сльози, сльози палкії, твердая криця, любії сні, темнії луги, літа молодії, на людськую мову, квітки веснянії, квіти запашнії, туга глибокая), а також колоритну негативно-оцінну лексику (*посмішище, опудало, незграба, кудлай, очищі, потвора страшна, пажерний*), численні здрібнілі та зменшено-пестливі форми іменників (*дівчинонька, вітрець, весельце, серденько, гіллячко, барвіночок, оченята, устонька, вівчарик, голубонька, світлонько красне, лелійка*); прикметників (*ясенька, молодесенька, смутненька, білесенькі, маленькі*) чи прислівників (*тихесенько, гарненько, любесенько, хутенько*), що також суттєво зближує її з народнопоетичною творчістю рідного краю. Не менш промовистим є і метафоричний діапазон Лесиної творчості: *лебідь сплескував білим крилом; огнем-блискавицею жаль... розточився; на серці кремій; осій шарпнула шати кривавії; сніг загорівся; шпиль усміхнувся новою красою; у палати королівські загостили жаль та туга; «... мов сопілка - співа пісок, / зірвавшись зненацька / з важкої нерухомості своєї, / а камінці на бубнах приграють».*

І, нарешті, неможливо залишити поза увагою фольклорні записи Лесі Українки, вагоме місце серед яких займають дитячі ігри, пісні та казочки. «Всі оці дитячі ігри, співи та казки зібрані серед народу на Волині, в Звягельському, Луцькому та Ковельському повітах, - пише Лариса Косач у передмові до збірника 1903 року, - при записуванні задержана вимова, властива кожному з повітів. Матеріали сі, однак, не було записано від якоїсь одної людини з народу, вони збиралися довго в пам'яті моїй: мало не всі їх я знаю, як то кажуть зроду, перейнявши їх ще дитиною від сільських дітей» [3, т.1X, с. 99]. Тут знаходимо зразки, поширені в різних регіонах України (наприклад, «Казка про Котика та Півника» чи пісня «Дай же, боже, в добрий час»), та цілком самобутні (наприклад, великодня гра «Рак-неборак», «Казка про дивну сопілку», танцювальна пісня «На городі біла глина», пісня «Сабадашка», безконечниця «Був собі журавель» чи «Дума про удову»).

Записи ці різноманітні жанрово і тематично. Поруч із думами (наприклад, «Дума про брата і сестру») та баладами (наприклад, «Ой заїхав козак») тут знаходимо історичні пісні (наприклад, «Про Нечая»), жнивварські пісні («Ой літає соколонько»), рекрутські («Чому, коню, не п'єш?», «Ой, мати моя, гей»), соціально-побутові («Нема в світі правди», «Ой паночку наш»), сімейно-побутові («Ой ти знав», «Ой ти, тату»), жартівливі

(«Попадя», «А до мене Яків приходив», «На городі калюжа»), обрядові («Заручальна», «Ідуть друженьки...»), календарно-обрядові, серед яких є веснянки, колядки, щедрівки, весняні гаївки. Окремий цикл становлять пісні про кохання, представлені колоритними, мелодійними зразками («Коло гаю походжаю», «На городі квіти в'ються» чи «Чорноморець»).

У чималу групу об'єднано пісні, записані з голосу Лесі Українки. «Сі пісні переймала Леся Українка найбільше від люду свого рідного і коханого волинського краю в дитячі літа і в ранній молодості, - пише про цю збірку Климент Квітка, - деякі з них Леся знала від своєї матері. Олена Пчілка з любов'ю переносила в родинне життя кращі мелодії, які знаходила в народі... Зовсім малою, либонь п'ятилітньою дитиною запам'ятала Леся деякі весняні танкові пісні, тут уміщені, і то був несвідомий початок її чинності. За складанням свого збірника застала її остання смертельна стадія її хвороби ... Отож її життєва праця, почавши з народної пісні і відбігши потім дуже далеко, скінчилася народною піснею» [3, т.1X, с. 180].

Ретельне записування текстів, підбір фольклорних зразків до «Лісової пісні», подання матеріалу з нотними текстами, високопрофесійні ремарки свідчать не лише про тісний зв'язок поетки з рідним краєм та його фольклором, але й про безперечну багатогранність таланту цієї незвичайної особистості.

Уся творчість Лесі Українки - це щире, глибокопоетичне слово, яке репрезентує безмір українського мистецтва. І якщо поезія - це душа народу, то поезія безсмертної Лесі - це незнищенна високість української душі.

Література

1. Василь Покальчук. Слідами Лесі Українки. Спогади про Лесю Українку. Вид. П-ге, доп. К.: Критика, 2003. С. 130 - 135.
2. Колодій А. Становлення громадянського суспільства в Україні // Незалежний культурологічний часопис «І». 2000. № 22. С. 21 - 53.
3. Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. К.: Наукова думка. т. 1 - X11. 1975-1979.
4. Дей О. І. Володарка народної пісенної скарбниці. Народні пісні в записах Лесі Українки та з її співу. Київ: Музична Україна, 1971. С. 11- 39.
5. Олесь Гончар. Письменницькі роздуми. К.: Дніпро, 1980. 648 с.
6. Wilson A. The Ukrainians: Unexpected Nation — New Haven and London: Yale University Press, 2000. 366 p.